DRÖM FÖR EN ARKITEKT

Slotts- och husarkitekterna är Statens fastighetsverks förlängda arm när svenska folkets gemensamma fastigheter ska anpassas till dagens behov, utan att de historiska värdena förstörs.

TEXT *Tomas Eriksson* FOTO *Martin Olsson*

JOBB

Gunilla Svensson är slottsarkitekt för Landskrona Citadell. I hennes uppdrag ingår att både bevara och levandegöra det gamla fängelset i Citadellet.

»Det är spännande att få levandegöra det som är svenska folkets egendom«

Slottsarkitekt Gunilla Svensson har visat de fasansfulla döds- och isoleringscellerna i ett av Landskrona Citadells fyra kanontorn. Nu tar hon oss en våning upp i det gamla fängelset. Här öppnar sig ett runt, ganska ljust torn, där de tårtbitsformade cellerna ligger i två våningar utmed de runda ytterväggarna. Det är byggt som ett panoptikon, en brittisk metod att bygga fängelser, där man kan se samtliga celler från en plats.

Golven är rena, men repiga och utan färg. Räcket till trappan som leder upp till den övre cellvåningen är fullt av rispor som uppstått genom slitage eller som karvats ut av gamla tiders fångar. Rappningen på väggarna skulle inte må illa av en färgstrykning, inte heller de slitna celldörrarna. Men så lär det inte bli. För så här bör det se ut i eviga tider, om Gunilla Svensson får bestämma.

– Vårt mål är att bevara med patina. Så vad vi försöker göra är att permanenta situationen, för det får inte heller förfalla mer, säger hon.

Landskrona Citadells första delar byggdes 1559 av den danske kungen Christan III. Men det var först när Skåne blivit svenskt som det utvecklades till en större modern och svårintaglig försvarsanläggning, skyddad med ett system med tre vallgravar mot inkräktare och jordvallar mot artilleribeskjutning.

Landskrona Citadell ligger invid Öresund.

1827 var den militära storhetstiden över och Citadellet omvandlades till fängelse, först för livstids- och dödsdömda, därefter till kvinnofängelse. 1938 lämnade den sista fången området. Men Citadellet öppnades snart igen, nu som förläggning för flyktingar från andra världskriget.

Gunilla Svensson är den fjärde i raden av slottsarkitekter på Citadellet i Landskrona, och hon är nu inne på det fjärde året av det sexåriga förordnandet. Arbetet görs med stöd av två landskapsarkitekter som i första hand arbetar med vallgravarna, jordbefästningarna och de 200 kolonilotterna i anslutning till Citadellet samt en arkitekt som hjälper till med pappersarbetet vid projektering. Alla tre är anställda vid hennes arkitektbyrå.

En viktig del av arbetet är förstås rena underhållsfrågor kring material och färgsättning. Själv ser hon uppdraget att levandegöra Citadellet och dess omgivningar som det viktigaste.

– Det gör vi dels genom att locka hit lämpliga verksamheter och att skapa bra förutsättningar för dem, dels genom att göra Citadellområdet levande med hjälp av skyltprogram, utställningar, evenemang, broschyrer, ökad tillgänglighet och annat. Det är ett oerhört intressant uppdrag, eftersom det inte bara är tillåtet utan också önskvärt att göra vissa moderna intryck i en miljö med så starka antikvariska värden, så länge vi bevarar utsprunget.

Ett bra exempel på detta är den hemslöjdsbutik som nyligen öppnat i Citadellets kommendanthus, en gång bostad och kontor för fängelsets kommendant. Där har Gunilla Svensson själv ritat interiören.

– Där måste vi förstås lyfta fram och respektera det historiska i byggnaden, genom att bevara rumsstrukturen och att välja rätt färger. Men vi kan samtidigt tillåta en belysning anpassad till dagens krav med modern armatur.

Gunilla Svensson har aldrig ångrat att hon svarade på den anbudsförfrågan som Statens fastighetsverk lade ut för fem år sedan. Och hon blir för varje år mer förtjust i »sitt« Citadell, dit hennes föräldrar ofta tog henne som barn.

– Det är en vacker plats vid en vacker stad vid Öresund. Och det

I ett utställningsrum finns bilder på det gamla fängelsets fångar, många av dem dömda till dödsstraff eller livstid.

är spännande att få levandegöra det som är svenska folkets egendom, för att människor ska förstå sin historia. Landskrona är dessutom en stad som inte haft det så lätt under de senaste decennierna. Citadellet är något som landskronaborna kan vara stolta över och som ger turistintäkter.

Drygt fyra mil söderut, i det nordvästra hörnet av Stortorget i Malmö, är landshövdingeresidensets gula fasad trots sin storlek närmast diskret. Huset, med rötter från 1500-talet, stod i sin nuvarande form färdigt 1851, efter en ritning av Fredrik Wilhelm Scholander. Residenset är en av de runt 35 fastigheter som i år fick en egen husarkitekt. Valet föll på Mattias Andréasson, en gång upplärd av slottsarkitekten Erik Wikerstål i Helsingborg.

– Både jag och min kompanjon Lars Blasberg har jobbat hos Erik Wikerstål. När vi startade företaget för fyra år sedan ingick det i vår målbild att vi skulle bli slottsarkitekter. När Statens fastighetsverk annonserade efter ett antal slotts- och husarkitekter för ett år sedan sökte vi uppdraget för fyra fastigheter. Vi fick två, Lars fick Hovdala slott och jag fick residenset i Malmö.

I landshövdingens residens, tillika privatbostad, finns en både spännande och svår balansgång att gå mellan det historiska arvet och dagens verksamhet.

– Att det är ett fungerande residens gör jobbet extra intressant. Dels ska fastigheten användas för representation för det växande Skåne län, dels har vi att hantera en komplicerad byggnad med flera byggnader under skalet. Här finns dessutom en mycket fin

Gunilla Svensson har som mål att bevara Citadellets patina, samtidigt som det inte får förfalla mer.

»Vi kommer att göra allt för att få behålla uppdraget. Vi tycker det är viktigt med långsiktighet«

Landshövdingens residens vid Stortorget i Malmö.

möbelsamling och många äldre inventarier, säger Mattias Andréasson.

Han ser som ett av sina viktigare uppdrag att tillsammans med förvaltaren höja kvaliteten på förvaltningen.

– Det är jag som ska ansvara för att anpassa huset till verksamhetens behov. Samtidigt bevakar jag de historiska värdena och ser till att ingen går för hårdhänt fram, säger han och berättar om den närmaste tidens utmaningar, som fukten i källaren och den hiss som skulle behövas sättas in utan att göra för stora ingrepp i byggnaden.

Som husarkitekt får han även rollen som generalentreprenör vid renoveringar och förändringar av fastigheten. Statens fastighetsverk krävde att anbudsgivarna till uppdraget som husarkitekt skulle ta med sig ett team av konsulter.

– Vår viktigaste nyckelperson vid alla reparationer är konstruktören Laine Montelin. En sak vi lärt oss är att gamla hus kräver duktiga konstruktörer, för ger man sig in i husets struktur så är det viktigt att inte förstöra något eller åtminstone kunna återställa det på ett korrekt sätt. Vi ansvarar också för vvs, el, brand, miljö och antikvariska frågor, berättar Mattias Andréasson.

Både han och Gunilla Svensson är nöjda med det stöd de får från Statens fastighetsverk.

– Absolut. Det är en stor och professionell apparat och man får förhållandevis snabbt svar på sina frågor eller besked om var man ska söka svaret, säger Mattias Andréasson.

– Jag tycker att det är en otrolig organisation med mycket kunniga människor. För mig är det intressant att tvingas in i långsammare processer än jag är van vid, där våra frågor först ska matcha Riksantikvarieämbetets krav och sedan de arkitektoniska och tekniska kraven som ställs av SFV. Det tar tid, men det blir oftast bättre, säger Gunilla Svensson.

Hus- och slottsarkitekter sitter på ett sexårigt förordnande med möjlighet till en treårig förlängning. Både Mattias och Gunilla sitter gärna alla nio åren.

– Absolut. För det tar lång tid att lära sig alla 24 husen och all mark, säger Gunilla Svensson.

– Vi kommer att göra allt för att få behålla uppdraget. Vi tycker det är viktigt med långsiktighet och vi ska dessutom arbeta för att få uppdrag som hus- eller slottsarkitekter för fler fastigheter, säger Mattias Andréasson. ✷

Mattias Andréasson är husarkitekt vid residenset i Malmö.

STÅR FÖR KUNNANDE OCH KONTINUITET

Slotts- och husarkitekternas roll är att i alla lägen slåss för sitt objekts intressen. Maria Nordh är förvaltningsområdeschef inom fastighetsområde Syd-Väst. Där samarbetar hon och hennes tre förvaltare med fyra slottsarkitekter och fem nyligen upphandlade husarkitekter. Hon är mycket nöjd med den hjälp hon får från dem.

– Slotts- och husarkitekterna tillför kunnande och kontinuitet i förvaltningen eftersom de kan gå djupare in i sitt objekt än vad vi förvaltare har möjlighet till. Deras arbete sparar mycket tid åt oss, säger hon.

Som förvaltare har hon periodvis ett nära samarbete med sina arkitekter, framförallt under större renoveringsprojekt och under budgetprocesserna.

– Då slåss de för sitt objekt, medan min uppgift är att för SFV:s räkning prioritera vad vi kan och har råd att göra, säger Maria Nordh.

Ibland kan slottsarkitekten göra stor skillnad. Maria Nordh berättar om när slottsarkitekten Ole Drachmann föreslog en färgsättning av Karl XV:s sommarresidens Bäckaskog slott som fick många, inklusive Riksantivarieämbetet, att höja på ögonbrynen.

– Men vi valde att följa hans förslag och när man sedan började riva väggarna inne i slottet så hittade man tapeter från Karl XV:s tid som hade samma färgsättning som Ole föreslagit.

– Gunilla Svensson gör också ett mycket engagerat arbete för Citadellet i Landskrona. Hon ställer upp vid visningar om det behövs, medverkar i media och fungerar som Citadellets ansikte utåt.

Det började med de kungliga slotten för hundra år sedan. I dag har ett 70-tal av Statens fastighetsverks fastigheter en egen slotts- eller husarkitekt.

TEXT *Anders Bodin, kulturarvsspecialist på Statens fastighetsverk*

FOTO ÅKE E:SON LINDMAN

Strömsholms ridskola är en av de fastigheter som fått en husarkitekt. Uppdraget gick till Björn Norman.

Fler byggnadsminnen får sin egen arkitekt

DET FINNS UNGEFÄR trehundra statliga byggnadsminnen i Sverige. Utöver dessa finns det omkring tretusen byggnadsminnen med andra ägare. Det är regeringen som beslutar vilka som ska finnas på listan över statliga byggnadsminnen, på förslag av Riksantikvarieämbetet.

Merparten av de statliga byggnadsminnena ägs och förvaltas av Statens fastighetsverk, SFV, men några förvaltas av Fortifikationsverket och Riksantikvarieämbetet. Till stöd för hur dessa klenoder ska skötas har regeringen utfärdat en förordning som slår fast hur miljöerna ska vårdas – inte i detalj, men vad principerna ska vara och hur besluten ska gå till.

En paragraf i förordningen anger att man för de mest krävande miljöerna kan utse en slottsarkitekt för att långsiktigt säkerställa kvalitet och kontinuitet i vården och den arkitektoniska gestaltningen.

SFV OCH DESS FÖREGÅNGARE Byggnadsstyrelsen har utnyttjat möjligheten att utse slottsarkitekter under hela 1900-talet. Det började med de nio kungliga slott som SFV förvaltar. Denna lilla skara byggnader utökades efterhand med några av de så kallade riksfästena, som exempelvis Carlstens och Vaxholms fästningar, Örebro och Uppsala slott.

Slottsarkitektsystemet har visat sig fungera mycket väl. Nyckelordet är just kontinuitet. Inte så konstigt eftersom det handlar om miljöer som ska förvaltas i »ett evighetsperspektiv«. En slottsarkitekt förordnades på den tiden i princip på livstid och kom att vid sidan av sin ordinarie arkitektpraktik kontinuerligt hålla ett öga på utvecklingen av »sitt« hus. Slottsarkitekten blir även en kulturmiljöns advokat då till exempel värden hotas av förändringar i omvärlden, som motorvägar och exploateringar.

Alla var så nöjda med slottsarkitektkonstruktionen att fler och fler miljöer försågs med slottsarkitekter. För fem år sen var antalet uppe i 25, i dag är det 35. Alla är upphandlade som konsulter enligt Lagen om offentlig upphandling, LOU. På grund av de unika förutsättningarna, de unika miljöerna och de höga kraven på »ständig passning« och kontinuerlig dokumentation av de utförda arbetena har slottsarkitekterna upphandlats på sex år med möjlighet till tre års förlängning. Efter de nio åren görs en ny upphandling.

Genom anbudsgivningen har man hittat många skickliga arkitekter som tidigare var okända för SFV. Lagen har därmed nått sitt syfte att vidga marknaden.

VAD STÄLLS DÅ FÖR krav på en slottsarkitekt? I SFV:s annonser efterfrågas ett väl utvecklat restaurerings-ideologiskt förhållningssätt, förmåga till gestaltningskvalitet i stort och smått, stor samarbetsförmåga, pedagogisk kapacitet och ett yrkeskunnigt nätverk.

De viktigaste urvalsinstrumenten är referensexempel och intervjuer. Uppdraget som slottsarkitekt är personligt. Man kan ha eget arkitektkontor eller vara anställd, man kan ha en stor kapacitet inom den egna organisationen eller vara ensam och visa att man har motsvarande kapacitet i nätverk.

Mängden arbete varierar från olika objekt och olika år. För det kontinuerliga »passningsjobbet«, i vilket också ingår att både författa en årsrapport och delta i det årliga slottsarkitektmötet, utgår ett fast arvode. Utöver detta kan slottsarkitekten mot avrop utföra uppdrag som en vanlig arkitektkonsult. Den årliga rapporten om objektets status – om vad som gjorts och vad som ska göras – innebär ett kliv framåt i den viktiga dokumentationsfrågan.

Slottsarkitekten har inte monopol på »sin« fastighet. Uppstår behov av arbete av mycket speciellt slag kan SFV vända sig till andra arkitekter på marknaden.

UPPLÄGGET MED slottsarkitekter visade sig vara så bra att SFV:s förvaltare ville ha denna hjälp för fler miljöer, sammanlagt 35 fastigheter när samtliga önskemål lagts samman. Men i dessa fall valde SFV att arbeta på ett lite annorlunda och mer genomgripande sätt.

Byggvärlden har i allt ökande grad blivit fragmenterad och oöverblickbar. Arkitektkompetensen, som fram till början av 1900-talet var sammanhållen, har delats upp i många delkompetenser. Det är konstruktörer, VVS-konsulter, elkonsulter, inredningsarkitekter, landskapsarkitekter och på senare år särskilda konsulter för brand, säkerhet, belysning, färgsättning, tillgänglighet, antikvarier, detaljplanefrågor, miljö samt för plåt, måleri och konservatorsarbeten. Alla dessa kompetenser behövs, men specialisterna måste samordnas. SFV beslöt därför att handla upp de nya arkitekterna som generalkonsulter med ansvar för helheten så att all kompetens används på rätt sätt och för samma mål.

Detta är en krävande uppgift som inte alla arkitekter fått träning i – ja, till och med utestängts från av en byggvärld som degraderat arkitekten till blott »formgivare«. SFV vill återupprätta arkitektrollen genom att formulera uppdrag som kräver dessa »nya« överblickande och samvägande kompetenser.

I våras upphandlades därför 35 nya arkitekter av SFV som generalkonsulter.

NU HAR OMKRING 70 av SFV:s allra mest krävande byggnadsmiljöer fått en för förvaltningen lätt tillgänglig och långsiktigt inriktad arkitektkompetens. Och inte bara det: anbudsgivarna för uppdraget som husarkitekt skulle offerera en hel konsultgrupp med konstruktör, ventilationskonsult, el-konsult, inredare, landskapsarkitekt, tillgänglighetssakkunnig, brand- och säkerhetskonsult, antikvarie och ibland även konservator. Vid utvärderingen mönstrades den ansvarige arkitekten men framförallt vad hela gruppen kunde visa att de åstadkommit tillsammans.

Eftersom arbetssättet med en samordnande generalkonsultgrupp fungerat, kommer SFV med stor säkerhet, att använda samma system när man i framtiden upphandlar slottsarkitekter.

Under hösten har SFV annonserat efter ytterligare sju husarkitekter, bland annat för Skeppsholmen, Nationalmuseum och Världskulturmuseet i Göteborg. Inom några år kan det bli aktuellt med ännu fler. ✷

FOTO ÅKE E:SON LINDMAN

Bogesunds slott har fått Martin Stingzing som husarkitekt.

FOTO ÅKE E:SON LINDMAN

Per Rydberg är slottsarkitekt vid Vadstena Slott.

SLOTTS-ARKITEKTER

BOHUS FÄSTNING: *Allan Ahlman* **BORGHOLMS SLOTT:** *Erik Wikerstål* **BÄCKASKOGS SLOTT:** *Ole Drachmann* **CARLSTENS FÄSTNING:** *Mikael Nädele* **DROTTNINGHOLMS SLOTT:** *Erland Montgomery* **GRIPSHOLMS SLOTT:** *Jakob Strömholm* **GÄVLE SLOTT:** *Jan-Erik Ellfolk* **GÖTEBORGS FÖRSVARSHISTORISKA ANLÄGGNINGAR:** *Mikael Nädele* **HAGA OCH ULRIKSDALS BYGGNADER:** *Jan-Erik Ellfolk* **HAGA OCH ULRIKSDALS PARKER:** *Kolbjörn Waern* **HOVDALA SLOTT:** *Lars Blasberg* **KALMAR SLOTT:** *Erik Wikerstål* **KARLSBORG:** *Ingvar Blixt* **KARLSKRONA MILITÄRA ANLÄGGNINGAR:** *Agneta Ljungberg* **LANDSKRONA CITADELL:** *Gunilla Svensson* **LINKÖPINGS SLOTT:** *Mats Fredriksson* **LÄCKÖ SLOTT:** *Roni Wallin* **LÖVSTABRUK:** *Dick Sandberg* **MALMÖHUS:** *Mats Edström* **NYKÖPINGSHUS:** *Ola Forsby* **RIDDARHOLMSKYRKAN:** *Calle Althoff* **ROSERSBERGS SLOTT:** *Eva Göransson* **SALSTA SLOTT:** *Ylva Sohlman* **SKOKLOSTERS SLOTT:** *Anna Blomberg* **STOCKHOLMS SLOTT:** *Andreas Heymowski* **STRÖMSHOLMS SLOTT:** *Björn Norman* **SVARTSJÖ SLOTT:** *Helena Tallius-Myhrman* **TULLGARNS SLOTT:** *Jacob Hidemark* **UPPSALA SLOTT:** *Håkan Langseth* **VADSTENA SLOTT:** *Per Rydberg* **VARBERGS FÄSTNING:** *Erik Wikerstål* **VAXHOLMS KASTELL:** *Sven Ahlsén* **VÄSTERÅS SLOTT:** *Gunhild Skoog Jägbeck* **ÖREBRO SLOTT:** *Tina Wik*

HUS-ARKITEKTER

BOGESUNDS SLOTT: *Martin Stintzing* **DRAMATEN:** *Björn Thyberger* **FISKERISTYRELSENS SÖTVATTENLABORATORIUM, FÄRINGSÖ OCH SVARTSJÖ KRIMINALVÅRDSANSTALTER:** *Rebecka Forsberg* **GÖTEBORGS RESIDENS:** *Peter Erseus* **GÖTEBORGS UNIVERSITET OCH LORENSBERGSVILLORNA:** *Micael Ekberg* **HALMSTAD SLOTT:** *Rune Törme* **HARPSUND:** *Lone-Pia Bach* **HOVSTALLET:** *Ej klar* **HUSEBY BRUK:** *Mats Fredriksson* **JÖNKÖPINGS RESIDENS OCH GÖTA HOVRÄTT:** *Gunilla Gustafsson* **KARLSTADS RESIDENS OCH GAMLA GYMNASIET:** *Eva Svensson* **KUNGLIGA BIBLIOTEKET:** *Hans Murman* **LUNDAGÅRD OCH BOTANISKA TRÄDGÅRDEN I LUND:** *Tomas Lewan* **LUNDS UNIVERSITETSHUS:** *Ole Drachmann* **MALMÖ RESIDENS:** *Mattias Andréasson* **MARIESTADS RESIDENS:** *Ingrid Sporre* **NATURHISTORISKA RIKSMUSEET:** *Gunnar Hellman* **RIDDARHOLMENS YTTRE MILJÖ:** *Jimmy Norrman* **STENHAMMARS GODS:** *Sven Ahlsén* **STRÖMSHOLMS RIDSKOLA:** *Björn Norman* **SÖDRA KLARA:** *Anna Kolte* **TESSINSKA PALATSET:** *Jacob Hidemark* **TOMMARPS KUNGSGÅRD:** *Beat Senn* **TUMBA BRUK:** *Tomas Rosén* **VÄNERSBORGS RESIDENS OCH STALL:** *Lone-Pia Bach* **VÄRLDSKULTURMUSEET:** *Ej klar* **ÖLANDS NORRA UDDE:** *Mikael Nädele*